

شش نکته درباره قرآن

هادی مروی*

چکیده: اخبار از غیب در قرآن، دلیل آن است که قرآن کلام خداست. این اخبار شامل: خبرهای علمی، خبرهایی از آینده، خبرهای پوشیده کنونی و خبر دادن از احوال حاکمان است. نیمی از سوره حمد، عز ربوبیت و نیمی دیگر از آن، ذلّ عبودیت را بیان می‌کند و این دو، مقصد و هدف اصلی قرآن است. قرآن کمال الکمل فی الکمل و هدایت برای اهل تقواست و از وجوه کمالیه قرآن‌اش، بیان همه چیز در همه چیز، هادی بودن برای اهل تقوا، سخن گفتن با تمام مخاطبان در تمام لحظات و حالات عمر، جمع الجمع بودن در عین فرق الفرق بودن و وجود حروف مقطعه در آن است. قرآن را باید پیروی کرد؛ چون کلام حق تعالی است و این مطلب به استناد آیات و روایات، به دست می‌آید.

کلیدواژه‌ها: کمال قرآن / علوم قرآن / اخبار غیبی / عبودیت

مقدمه

در سرآغاز مقاله «سیزده نکته درباره قرآن» (سفینه، ش ۱۷، ص ۳۰ - ۳۱) اشاره شد که این نکات، برگرفته از درس گفتارهای حجّت الاسلام، شیخ محمود تولّایی است که

*. عالم و محقق فقید، حوزه علمیه تهران.

توسط حجّت الاسلام محمد هادی مروی، در سال ۱۳۴۲ هجری شمسی، نوشته شده است. خوانندگان گرامی را برای تفصیل بیشتر، به آن منبع ارجاع می دهیم. در این گفتار، شش نکته دیگر درباره قرآن بررسی می شود.

۱. اخبار از غیب در قرآن

خبرهای غیبی قرآن، نشان می دهد که این کتاب، کلام الله است. خداوند متعال خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید:

ذلك من أنباء الغيب نوحيه إليك. (یوسف (۱۲) / ۲۰۲)

تلك من أنباء الغيب نوحيها إليك. (هود (۱۱) / ۴۹)

چند نوع خبر غیبی در قرآن آمده است؛ از جمله:

یکم: خبرهای علمی

در نخستین آیات نازل بر پیامبر، می خوانیم:

خلق الإنسان من علق. (علق (۹۶) / ۲)

علق، در لغت عربی، معانی ای دارد؛ از جمله: زالو. مردم آن روز، اساساً عقل و علمشان به این درجه نمی رسید که بفهمند جمله «خداوند انسان را از زالو آفرید» یعنی چه؟! قرنهای گذشت تا علم بشر به کمک ابزارهایی مانند میکروسکوپ، بعضی از اطوار خلقت بشر را - که به شکل زالو است - کشف کرد.

همچنین خداوند متعال، نظام زوجیت را در همه چیز، ساری می داند:

و من كل شيء خلقنا زوجين لعلکم تذكرون. (ذاریات (۵۱) / ۴۹)

تمام موجودات - حتی جمادات و نباتات - بر اساس زوجیت، تداوم نسل می یابند. این نکته را - که مخالف حکمت یونانی بود - قرآن در حدود چهارده قرن پیش، بیان کرده است.

دوم: خبرهای آینده

در بخش قبلی، علم غیب علمی را دیدیم؛ اما خبرهای آینده، علم غیب عامیانه است که همه مردم می‌فهمند. به چند نمونه اشاره می‌شود:

در قرآن می‌فرماید: **لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ، وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ** (روم

(۳۰) / ۱ - ۴)

پادشاهان ساسانی بر رومیها - که از اهل کتاب بودند - غلبه کردند. مشرکان قریش - که به گمان خود، ایرانیها را خارج از دین و کتاب می‌دانستند - از غلبه ایرانیها خوشحال بودند. اما مسلمانها دوست داشتند که روم غلبه کند؛ چون دست کم، آنان را از اهل کتاب می‌دانستند. طلاهای کلیساهای روم را در اختیار قشون گذاشتند. لذا - با وجود سپاه مجهز خسرو پرویز - بعد از حدود هفت سال، رومیها بر ایرانیها غلبه کردند. زمان نزول آیه یاد شده، پیامبر در مکه بود و هیچ کس چنان غلبه‌ای را تصور نمی‌کرد. قرآن حتی زمان این غلبه را معین کرد: «**فِي بضع سنين**»، که بین سه تا ده سال است.

نمونه دیگر، جنگ بدر است که در آیات زیر اشاره شده است:

وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ... (انفال (۸) / ۷)

ابوجهل شخصی نزد پیامبر فرستاد. به او گفت: برو و در حضور جمع به محمد ﷺ بگو که تمام قریش برای کشتن تو، پشت در پشت هم، آماده‌اند. به علاوه، با هجوم اهل مکه به مسلمانان، یهودیه‌ای مدینه نیز پای مال و آواره می‌شوند. نظر او این بود که علاوه بر اعراب پیامبر و مسلمانان، یهودیه‌ها را نیز بر حضرتش چیره کند. او نیز در جمع عمومی، با پیامبر چنان گفت. حضرتش در جواب، روز و ساعت کشته شدن ولید و عتبه و شیبه - سران مشرکان مکه - را به او فرمود. بعد از آن، محل کشته شدن آنها را به خواص اصحاب خود نشان داد که چاه بدر بود. مدت کوتاهی پس از آن، جنگ بدر روی داد و تمام آن اخبار، عملی شد.

(۲: ج ۱، ص ۲۸) از آنجا که در آیه کریمه، سخن از وعده خدا در میان بود، پیامبر کنار چاه بدر آمد و نزد کشتگان مشرکان ایستاد و ندا کرد: فقد وجدْتُ ما وعدني ربِّي حقًّا فهل وجدتم ما وعد ربكم حقًّا؟

در این هنگام، یکی از شخصیت‌های سرشناس - که بعد از رحلت پیامبر، شهرت زیادی به هم زد - پیش آمد و به پیامبر اعتراض کرد که آیا اینها چیزی می‌فهمند؟ پیامبر فرمود: «ساکت باش ای فرزند فلان! به خدا سوگند، تو شنواتر از آنها نیستی. فاصله آنها تا اینکه ملائک با مقام آهنی بگیرندشان، همین است که من از آنها روی گردانم.» (۶: ص ۹۲)

نمونه سوم در جنگ خندق است. غزوه خندق در ماه رمضان بود. مسلمانان با حالت روزه‌داری، مشغول کردن خندقی پیرامون مدینه بودند تا آن را پر از آب کنند. به سنگ بزرگی رسیدند که هر چه می‌زدند، نمی‌شکست. پیامبر پیش آمد و کلنگ به دست گرفت و سه بار بر سنگ زد. برقی جهید. پیامبر در هر بار، به نشانه پیروزی، تکبیر گفت و مژده‌ای به مسلمانان داد: کاخهای حیره و مدائن کسری، کاخهای سرخ منطقه روم و کاخهای صنعاء یمن. منافقان به پیامبر و اصحاب خندیدند که چگونه دل به این سخنان خوش می‌دارند. (۵: ج ۱۷، ص ۱۶۹) در این حال، آیه نازل شد:

قل اللهم، مالك الملك تؤتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء وتذل من تشاء بيدك الخير إنك على كل شيء قدير. (آل عمران (۳) / ۲۶)

اینها همان پیروزیهایی است که بعداً نصیب مسلمانان شد. آنچه تاکنون گفتیم، بر اساس ظاهر قرآن است؛ اما بر اساس باطن و تأویل نیز قرآن خبرهای غیبی فراوان دارد. از جمله، آیه شریفه «كهيعص» (مریم (۱۹) / ۱) که بر حسب بیان امام عصر - ارواحنا فداء - اشاره به واقعه کربلاست: کاف: کربلا؛ هاء: هلاک (یعنی مرگ و شهادت) ابا عبدالله (علیه السلام)؛ یاء: یزید بن معاویه که قاتل آن حضرت است؛ عین: عطش امام (علیه السلام)؛ صاد: صبر حضرتش. (۵: ج ۴۴، ص ۲۴۵) بر اساس این حدیث، خداوند

متعال، صدها سال پیش از ولادت امام حسین علیه السلام قضایای شهادت حضرتش را در کربلا به حضرت زکریای نبی علیه السلام خبر داده بود.

سوم: خبرهای پوشیده کنونی

قرآن گاهی کارهای پوشیده و پنهان افرادِ معاصر با زمان نزول را خبر داد؛ به گونه‌ای که روشن می‌شد پیامبر، نه ساحر است و نه کاهن و نه با شیاطین یا جنها ارتباط دارد. آنچه از او می‌شناختند، جوانی ساده و امین بود و این، خود دلیلی شد بر این حقیقت که او خبرها را از ناحیه خداوند می‌آورد.

به عنوان نمونه، در اوائل تشریع حکم روزه، مباشرت مردان با همسران در شبهای ماه رمضان، جایز نبود؛ ولی عده‌ای این کار را انجام می‌دادند. پیامبر ضمن اینکه در کمال حیا و ادب، از کار پنهانی آنها خبر داد، نسخ این حکم را نیز اعلام داشت و بیان کرد که به امر الاهی، پس از نزول این آیه، مباشرت با همسران در شبهای ماه رمضان، مجاز است:

علم الله أنکم کنتم تختاتون أنفسکم فتاب علیکم و عفا عنکم فالآن باشروهنّ و ابتغوا ما کتب الله لکم. (بقره (۲) / ۱۸۷)

نمونه دیگر، سخنان پشت پرده منافقان است. بسیاری از سخنانی را که منافقان، در جلسات شبانه و پنهانی خود می‌گفتند، خداوند متعال روز بعد، در آیات قرآن، گزارش می‌کرد. مثلاً عبدالله بن ابی با سران منافقان، در صف جماعت حاضر می‌شدند و در میان خود می‌گفتند که ما مسلمانان را فریب می‌دهیم، ولی ایمان نمی‌آوریم. آیه نازل شد:

و من الناس من یقول آمنا بالله و بالیوم الآخر و ما هم بمؤمنین. (بقره (۲) / ۸)

نمونه دیگر، سخن یازده فرد یهودی است که مخفیانه، با هم قرار گذاشتند که ادعای ایمان کنند، ولی بعد از چند روز، بگویند که از اسلام برگشتیم تا مسلمانان را از دین خود برگردانند. بلافاصله آیه آمد:

و قالت طائفة من أهل الكتاب آمنوا بالذي أنزل على الذين آمنوا وجه النهار و اكفروا
آخره لعلهم يرجعون. (آل عمران (۳) / ۷۲)

رویداد دیگر، سخنان عبدالله بن ابی بود که بعد از غزوه بنی المصطلق، به جمعی از اهل مدینه گفت: این محمد ﷺ و پیروانش را که ذلیل بودند و از مکه آورده‌اید، شما را گرفتار می‌کند؛ در حالی که ما در مدینه، عزت داریم و این افراد ذلیل را اخراج می‌کنیم. زید این سخنان را شنید و به پیامبر گزارش داد. پیامبر در غضب شد و عبدالله را خواست. عبدالله پیش آمد و سوگند یاد کرد که چنان سخنانی نگفته است. زید متأثر شد. آیه نازل شد و کلام منافقان را نقل کرد و به آن پاسخ گفت:

يقولون لئن رجعنا إلى المدينة ليُخرجنَّ الأعزَّ منها الأذلَّ و لله العزّة و لرسوله و للمؤمنين و لكنّ المنافقين لا يعلمون. (منافقون (۶۳) / ۸)

رویداد دیگر، زمان خروج پیامبر از مکه، به سمت مدینه بود که به دلیل علاقه به زادگاه، از دوری وطن متأثر شده بود. وقتی به جحفه رسید، جبرئیل این آیه را آورد و به این تأثر درونی پیامبر پاسخ داد:

إنّ الذي فرّض عليك القرآن لرادّك إلى معاد. (قصص (۲۸) / ۸۵)

یک شب کافران نقشه‌هایی برای پیامبر کشیدند. فردا آیه نازل شد:

و إذ يمكركم الذين كفروا ليثبتوك أو يقتلوك أو يخرجوك و يمكرون و يمكر الله و الله خير الماكرين. (انفال (۸) / ۳۰)

در این گونه موارد، خداوند متعال، سخنان و نقشه‌های پنهانی آنها را نقل می‌کرد و پاسخ می‌گفت. این بود که مخاطبان - از مؤمن تا مشرک - مبهوت می‌ماندند که چه کسی پنهانیها را به پیامبر خبر می‌دهد و چگونه پیامبر، به چنان سرعت، رویدادها را گزارش می‌کند. این، خود یکی از برهانهای نبوت پیامبر و حقایق قرآن شد که نشان می‌دهد این کتاب، کلام خداست.

چهارم: خبر دادن از حاکمان

خداوند در سورة قدر، از هزار ماه سخن گفت. (قدر (۹۷) / ۳) ائمه معصومین علیهم السلام در روایات خود، این هزار ماه را به دوره سلطنت بنی امیه تأویل کردند. (۴: ج ۴، ص ۱۵۹؛ ج ۲، ص ۴۳۱)

از این هزار ماه، نهصد و نود و دو ماه شامل دوره سلطنت بنی امیه می شود (از معاویه در سال ۴۰ تا آغاز بنی عباس در سال ۱۳۲، به استثنای حکومت عبدالملک مروان که در طول حدود هشت سال، حکومت مرکزی بسیار ضعیف بود و قدرتی نداشت). هشت ماه دیگر آن نیز مربوط به حکومت سفیانی در آخرالزمان است که امام صادق علیه السلام از آن خبر می دهد. (۵: ج ۵۲، ص ۲۰۶)

همچنین در آیه ای که بنی امیه را شجره ملعونه می شناساند: و ما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس و الشجرة الملعونة في القرآن. (اسراء (۱۷) / ۶۰)

خواب پیغمبر این بود که در عالم رؤیا بوزینگانی را دید که از منبرش بالا می روند و منبر نبوی را به بازیچه می گیرند. (۲: ج ۱، ص ۲۷۰؛ ج ۵: ص ۳۱، ص ۵۱۴)

همچنین از سلطنت بنی عباس خبر داد:

فهل عسيتم إن توليتم أن تفسدوا في الأرض و تقطعوا أرحامكم (محمد صلى الله عليه وآله (۴۷) / ۲۲)

این آیه، بر اساس روایات معصومین علیهم السلام در مورد بنی عباس است که پیوند خویشاوندی میان خود با آل محمد را قطع کردند. (۱: ج ۱، ص ۲۵۲؛ ج ۵: ص ۲۴، ص ۳۲۰)

بر مبنای همین علم به آینده بود که پیامبر به عمویش عباس فرمود: ويل لولدي من ولدك. (۱: ج ۱، ص ۲۵۲) رویدادهای آینده، صدق این مدعا را نشان داد: جنایات حمید بن قحطبه به دستور هارون الرشید، قتل حسین بن علی شهید فخر، و مهم تر از همه: برخورد با امامان معصوم: امام صادق تا امام عسکری علیهم السلام.

پنجم: نتیجه این بخش

خلاصه مطلب آنکه این همه اخبار غیبی را نمی توان به شیاطین نسبت داد. کار

آنها فقط استراق سمع از ملائکه است و ملائکه جز الواح قدریه، خبر از آینده ندارند. در آن الواح، فقط مقدرات یک سال هست نه سالهای آینده. جنیها نیز با سرقت از ملائکه، مطالبی به رفقای خود (کاهنها و ساحرها) می‌گویند؛ (۵: ج ۶۰، ص ۷۶ و ۲۸۰) ولی دامنه‌اش بسیار محدود است. علاوه بر اینکه در آن سخنان، باطل با حق و نادرست با درست، آمیخته است. نکته مهم‌تر، صداقت و خوش‌نفسی پیامبر بود که مخالفانش نیز بدان اقرار داشتند و او را امین دانستند؛ در حالی که از جنس اخبار شیطانی، خباثت می‌بارد. خداوند خود جلوی خبر گرفتن شیاطین را گرفت تا اخبار غیبی پیامبران از اخبار شیاطین، باز شناخته شود. بدین ترتیب، صدق این گونه آیات روشن می‌شود که می‌فرماید: *ذلك من أنباء الغیب نوحيه إليك*. (یوسف (۱۲) / ۱۰۲)

۲. نکاتی دربارهٔ سورهٔ حمد

قرآن چندین مقصد دارد؛ ولی یک مقصد اصلی و بالذات دارد. مواعظ، قصص، احکام، بیان حقایق عالم طبیعت و دیگر مقاصد قرآن، همه برای مقصد اصلی آن است؛ یعنی نشان دادن عظمت خداوند متعال و خاضع کردن دیگران در برابر حق تعالی. هم آیات این است که عزّ ربوبیت و ذلّ عبودیت را آشکارکنند. سورهٔ حمد، فاتحهٔ الکتاب است؛ یعنی آغازکنندهٔ کتاب. گویی براعت استهلال قرآن است (براعت استهلال، یعنی اینکه نویسنده‌ای در اوّل کتابش به طور رمز و کنایه، تمام مطالب را بگوید). خداوند متعال تمام حقایق کتاب خود را در دل سورهٔ حمد جای داده است. این سور را «سبع المثانی» گویند؛ چون در هر نماز، دو بار خوانده می‌شود. (۵: ج ۸۹، ص ۲۳۵) نماز بدون آن حقیقت ندارد. (۷: ج ۴، ص ۱۵۸) پس از اینکه فرمود: لا إله إلا الله بگویند، نخستین فریضه نماز بود. پس سورهٔ حمد، نخستین سوره‌ای است که نازل شده و حتی پیش از تمامیت سورهٔ علق. خداوند تمام حقایق کتاب را در این سوره جای داده و همه را به رمز و کنایه، بیان

کرده است. لذا سوره حمد، امّ الكتاب است. این سوره برای شفای بیماران اثری عجیب دارد. (۵: ج ۸۹، ص ۲۳۱) در روایات دارد: اگر بر مرده بخوانید و زنده شود، تعجب ندارد (همان: ص ۲۵۷) یکی از نکات این سوره، آن است که در آن، حرف فاء نیست؛ با اینکه در همه سوره‌ها - حتی سوره‌های کوچک مانند سوره توحید و سوره کوثر - آمده است. در حدیث دارد که جبرئیل در کلامی خطاب به پیامبر ﷺ به همین نکته اشاره می‌کند. (همان: ص ۲۶۱) برخی گفته‌اند: حرف فاء، اشاره به فناء است و این سوره، سوره بقاء است نه فناء.

نکته مهم این است که نیمی از این سوره، عزربوبیت را می‌نمایاند و نیمی دیگر، ذلّ عبودیت را. تذکر به این نکته، هم اهمّ و مقصد اتمّ قرآن است که در آیات دیگر هم به اشکالی دیگر، آمده است:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ. (فاطر (۳۵) / ۱۵)

قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمَلِكِ تُؤْتِي الْمَلِكَ مِنْ تَشَاءُ... (آل عمران (۳) / ۲۶)

بَيِّدَهُ مَلَكُوتَ كُلِّ شَيْءٍ. (یس (۳۶) / ۸۳)

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ. (یس (۳۶) / ۸۲)

در همین سوره حمد دقت کنیم؛ کلمه «إِيَّاكَ» عظمت خدا را می‌رساند، «نعبد» خاکساری بنده را؛ پس از آن «إِيَّاكَ» عظمت حق تعالی، «نستعين» کوچکی بنده را. «اهد» مقصد ذاتی قرآن که مقام هدایت خداست؛ «نا» که جنبه مفعولیت و قابلیت دارد، ذلت عبد را می‌فهماند. و این، عین واقع است که خلق در جنب خدا، کوچک و حقیر است.

در مورد همین نکته در سوره حمد است که رسول خدا ﷺ فرمود:

خدای عزوجلّ می‌فرماید: فاتحة الكتاب را میان خود و بنده ام تقسیم کرده‌ام. نیمی از آن برای من است و نیمی برای بنده من، و برای اوست هر چه بخواهد. وقتی بنده می‌گوید: «بسم الله الرحمن الرحيم»، خدای عزوجلّ می‌فرماید: بنده ام به اسم من آغاز کرد و حقّ است بر من، که کارهای او را تمام کنم و در احوالش به او

برکت دهم. وقتی بنده گفت و دانست که تمام نعمتهایی که نزد اوست، از ناحیه من است و بلایایی که از او دفع می شود، به لطف من است شما [ملائک] را گواه می گیرم که نعمتهای آخرت را به نعمتهای دنیایی او می افزایم و بلایای آخرت را - مانند بلایای دنیا، از او دور می کنم. وقتی گفت: «الرحمن الرحیم»، خدای عزوجل می فرماید: بنده ام شهادت داد که منم رحمان و رحیم. شما را گواه می گیرم که بهره اش را از رحمت فراوان دارم و نصیب او را از عطای خود، جزیل می دارم. چون گفت: «مالک يوم الدين»، خدای جل جلاله فرماید: گواهتان می گیرم همان گونه که بنده ام اعتراف کرد که منم مالک روز جزا در روز حساب، حسابش را آسان گیرم، حسناش را قبول کنم و از بدیهایش درگذرم. چون گوید: «إياك نعبد»، خدای عزوجل فرماید: بنده ام راست گفت که تنها مرا می پرستد. شما را گواه می گیرم که او را بر عبادتش، ثوابی بخشم که تمام کسانی که در عبادت من با او مخالفت کرده اند، به حال او غبطه خورند. چون گوید: «إياك نستعين»، خدای عزوجل می فرماید: فقط از من کمک خواست و فقط به من پناه برد. گواهتان می گیرم که او را در کارش، کمک کنم و در دشواریها، به فریادش رسم و در روز سختی، دست او را بگیرم. چون گوید: «اهدنا الصراط المستقیم» تا آخر سوره، خدای عزوجل فرماید: این درخواستهای بنده من است. بنده ام هر چه بخواهد، در اختیار اوست. خواسته بنده ام را پاسخ مثبت داده ام، آرزویش را به او بخشیده ام و او را از آنچه می ترسید، ایمن داشته ام. (۵: ج ۸۹، ص ۲۲۶)

۳. قرآن، کمال الکمل فی الکمل و هدایت برای اهل تقواست.

یکی از وجوه کمالی قرآن، این است که همه چیز را در همه چیز، بیان می کند: در ضمن قصص، اهدافی مانند تعظیم خدا، وعظ و اندرز مردم، تذلیل عباد، بیان احکام، کشف از حقایق کائنات دارد. همین گونه در خلال احکام، معارف می گوید و لایه لای معارف توحیدی، اسراری از عالم طبیعت بر ملا می کند. بشر نمی تواند

بدین گونه سخن بگوید. اما این کمالات برای کسی ظاهر می شود که دل به قرآن بدهد.

طبيب عشق، مسیحا دم است و مشفق، لیک چو درد در تو نبیند، که را دوا بکند؟

هر که را روی به بهبود نبود دیدن روی نبی سود نبود

قرآن هدایت است برای اهل تقوا (بقره ۲ / ۲) و شفاست برای مؤمنان. (اسراء ۱۷) / ۸۲ اگر با ایمان و انصاف، در قرآن تدبّر کنید، واقعیت شما را در برابر خدا نشان می دهد؛ یعنی: ذلت و خاکساری این طرف در برابر عظمت و جبروت آن طرف. این عظمت را به گونه ای می نمایاند که انسان در حال غشوه و رعشه می افتد؛ چنانکه پیامبر خدا و ائمه هدی علیهم السلام چنین بودند. این قرآن در درجه اول، برای تکمیل و تربیت آن بزرگواران است. پیامبر فرمود: «أَدْبَنِي رَبِّي فَأَحْسَن تَأْدِيبِي». (۵: ج ۱۶، ص ۲۱۰) از پیامبر پرسیدند: تأدیب خداوند چگونه بود؟ فرمود: این آیه را بر من فرستاد: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾. (اعراف ۷ / ۱۹۹) قرآن، معلم و مربی آن بزرگواران است؛ اما ما هم از گوشه و کنارش، نصیب بر می داریم؛ مانند مورچه هایی که از گوشه و کنار سفره هایی که مردم در باغچه می اندازند، انبارهای خود را پر می کنند. اما حق عظمت قرآن بالاتر از اینهاست. می فرماید:

لو أنزلنا هذا القرآن على جبل لرأيت خاشعاً متصدعاً من خشية الله. و تلك الأمثال نضربها للناس لعلهم يتفكرون. (حشر ۵۹ / ۲۱)

این حقایق را خداوند می فرماید تا مردم بیندیشند و به قرآن دل بدهند. قرآن، عظیم است و اگر معنویت آن بر کسی بروز کند، سنگینی آن را می فهمد. خداوند به پیامبرش فرمود:

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا. (مزمل ۷۳ / ۵)

این سنگینی معنوی چنان است که گاهی سایه جسمانی آن، در ثقل مادی، ظاهر

می شد؛ به گونه ای که زمان نزول وحی بر پیامبر، کمر ناکه یا اسبی را که پیامبر بر آن نشسته بود - خم می کرد. (۳: ج ۲، ص ۳۶۹) ثقل جسمی پیامبر، ثقلی است از سایه قرآن که بر وعاء وجود پیغمبر نازل شد.

برای درک عظمت قرآن، باید به آن دل بدهیم و با چشم دلدادگی به آن بنگریم. وقتی جلوه عظمت خدا به کوه رسید، کوه مندرگ شد و حضرت موسی علیه السلام به صعقه افتاد. قرآن باید بر دلهای ما نازل شود تا اثر آن را ببینیم. ما قرآن را بر می گردانیم. دل ما سنگ است و سنگ، آب را بر می گرداند. لذا در سنگ، گیاه نمی روید؛ چون آب را به خود نمی گیرد. اما دل باید خاک شود و نرم شود تا فیض را از آن سو، به خود بگیرد و گیاه را برویاند. ما غالباً در برابر قرآن، خشیت نداریم؛ خصوصاً بعضی از ما گوینده ها که به دلیل تکرار در بیان مطالب، حقایق برایمان بی روح و بی مغز شده اند. خدا نکند که مثل حفّارها (گورکنها) و غسّالها شویم که دیدن میت و مشاهده قبر، در ما اثری نگذارد. گاهی تکرار در گفتن روایات، با من گوینده چنان می کند که مثل گرده ای می شوم که پیه برداشته باشد؛ یعنی این همه آیات و روایات را می خوانم، اما با قلبی که سنگ شده و آیات الهی تکانش نمی دهد.

امیرالمؤمنین علیه السلام درباره اهل تقوا می فرماید که در نیمه های شب، قرآن می خوانند؛ درون خود را با قرآن، به حُزن می کشانند و دواي درد خود را از آن می جویند. وقتی به آیه ای برسند که در آن تشویق به اجر و ثواب باشد، از درون، به آن دل می بندند و آن را پیش چشم خود می بینند. همان سان که وقتی به آیه عذاب می رسند، گوش دل بر آن می گشایند و خروش دوزخ را به گوش جان، می شنوند و آن را به چشم دل می بینند. (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۴)

وقتی امیرالمؤمنین این عبارات را بیان فرمود، همام بیهوش شد و جان داد. حضرتش فرمود: من از همین حالت واهمه داشتم. موعظه رسا با اهل آن چنین می کند.

ما اساساً برای همين به دنيا آمده‌ايم که در برابر عظمت حقّ تعالی، کوچکی خود را بياييم و به زبان ظاهر و به باطن وجود، بگوئيم: سبحان ربّي العظیم و بحمده، سبحان الله و الحمد لله و لا إله إلا الله و الله اکبر.

امام حسين (علیه السلام) چنين بود. یک شب کنار قبر مطهر جدّه اش، جناب فاطمه بنت اسد آمده بود و با خدا مناجات می کرد:

يا ذا المعالي عليك معتمدي
طوبى لمن كان خائفاً أرقاً
طوبى لعبد كنت أنت مولاه
يشكو إلى ذي الجلال بلواه
در آن حال، صدایی شنيد که می فرمود:

ثبيك عبدي و أنت في كنفي
صوتك تشنّاقه ملائكتي
وكلّ ما قلت قد علمناه
فحسبك الصوت قد سمعناه

متن کامل اين اشعار را علامه مجلسی روايت کرده است. (همان: ج ۴، ص ۱۹۳)
خدایا! معرفت و حال چنين مناجاتی به ما مرحمت فرما! آمين يا ربّ العالمين.

۴. قرآن و گفتگو با تمام مخاطبان، در تمام ادوار عمر

يکي از وجوه کمالی قرآن، اين است که با تمام مخاطبان، در تمام لحظات و اطوار عمرشان، سخن می گوید. متکلم به اين کلام - که خداوند است - بر تمام اطوار وجودی بشر احاطه دارد و در هر حالتی با او سخنها دارد.

انسان وقتی بیمار است، خدا را آگاه به خودش می بيند:

و اذا مرضت فهو يشفين. (شعراء (۲۶) / ۸۰)

در حالت بیماری روحی، خداوند متعال راه شفا را به او نشان می دهد:

ونزل من القرآن ما هو شفاء ورحمة للمؤمنين. (اسراء (۱۷) / ۸۲)

با کسانى که اهل دعا هستند، سخن می گوید:

و إذا سألك عبادي عني فإني قريب أجيب دعوة الداع إذا دعان. (بقره (۲) / ۸۶)

به جویندگان علم و عالمان، راه می نمایاند:

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمَ اللَّهُ (بقره (۲) / ۲۸۲)

این نکته، بسی مهم است که علم با تقوا به دست می‌آید. امام صادق علیه السلام فرمود:
ليس العلم بكثرة التعلم؛ إنما هو نور يقذفه الله في قلب من يريد أن يهديه. (۵: ج ۶۷،

ص ۱۴۰)

قرآن برای حالت رفاه و دشواری رهنمود دارد:

لَٰكِي لَا تَأْسُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ. (حدید (۵۷) / ۲۳)

به اهل ربا می‌گوید که اگر از ربا دست بردارید، اعلان جنگ با خدا کرده‌اید:

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. (بقره (۲) / ۲۷۹)

با دروغگو سخن می‌گوید:

هَٰذَا مِثْلُ مَا تُنَمِّمُ، عَتَلْ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ. (قلم (۶۸) / ۱۱ و ۱۳)

به اهل تکبر می‌گوید:

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ. (حدید (۵۷) / ۲۳)

اهل غضب را به حلم و رفق و مدارا امر می‌کند. اهل شهوت را تهدید و ملامت می‌کند. از اهل عبادت، قدردانی و سپاسگزاری می‌کند. به اهل عصیان، نهی و هشدار می‌دهد. جاهل را امر به سؤال از دانایان می‌کند. (نحل (۱۶) / ۴۳ - ۴۴) هر کس در هر مقامی باشد، می‌بیند که خدایش با او سخنها دارد. این از کمالات قرآن است که هر کس در هر حالتی باشد، مخاطب خداوند حکیم مهربان است.

لذا به ما گفته‌اند که زیاد، قرآن بخوانید. امام صادق علیه السلام فرمود: برای مسلمان، شایسته است که هر روز، دست کم، پنجاه آیه از قرآن بخوانند. (۴: ج ۲، ص ۶۰۹)
فرموده‌اند: خانه‌ای که در آن قرآن بخوانند، برای اهل آسمانها می‌درخشد؛ مانند ستاره‌ای که برای اهل زمین می‌درخشد؛ اما خانه‌ای که در آن قرآن نخوانند، گورستان است. (همان: ج ۲، ص ۶۱۰)

این کمال، در کتب پیشین نبود. قوم یهود، توراتی داشتند و هر چند سال یک بار

در عید خود، آن را از صندوق عهد - که آن صندوق، نزد کاهنان بنی لوی بود - بیرون می آوردند و در مجمع عمومی بنی اسرائیل، می خواندند؛ سپس صندوق را می بستند تا عید دیگر.

اما به ما فرموده اند:

فاقرؤوا ما تیسّر من القرآن. (مزل (۷۳) / ۲۰)

البته در کنار آن، به عمل به قرآن نیز امر فرموده اند که مبدا این تلاوت، کم اثر باشد.

۵. قرآن جمع الجمع در عین فرق الفرق است. (با نگاهی به سورة کوثر)

از کمالات قرآن این است که در عین فرق الفرق، جمع الجمع است. فرق الفرق است؛ یعنی مانند دُرّ منثور، در آیاتش حکم و قصّه و موعظه و بشارت و هشدار و... آمده تا ناظر به قضایایی باشد که ظرف بیست و سه سال روی داده است؛ اما در عین حال، جمع الجمع است و این کمال مهمی است. به عنوان مثال، به کوچک ترین سورة قرآن، یعنی سورة کوثر، بنگریم.

بسم الله الرحمن الرحيم. إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ. فَصَلِّ لِرَبِّكَ و انحر. إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ. در مورد کلمات سورة، توضیحی کوتاه بیان می شود:

«إِنَّا»: خداوند با این تعبیر، عظمت خود را می نمایاند. «إِنَّا» تعبیر شاهانه است که به جای متکلم وحده، ضمیر متکلم مع الغیر به کار می برد. مشابه آن در آیات دیگر است: إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ. (قدر (۹۷) / ۱) إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ. (انسان (۷۶) / ۳) و هَدَيْنَاهُ النُّجْدَيْنِ. (بلد (۹۰) / ۱۰)

خداوند، قهر و هیمنه خود را در کلمه «إِنَّا» ظاهر می سازد.

«أَعْطَيْنَاكَ»: «أَعْطَيْنَا» ظهور جمال است که پس از ظهور جلال (إِنَّا) می آید. سخن از عطا و بخشش است؛ به پیامبر که قطب الخطاب قرآن است. خداوند مهر و محبت بسیار خود را به محبوبش، در این کلمه نشان می دهد. پیامبر گلی است که

بلبل لاهوت در چمنستان قرآن، پیش چشم خود نهاده است. به یارانش خطاب می‌کند و به دشمنانش عتاب. با گذشتگان و آیندگانش - اعم از مطیع و عاصی - سخن می‌گوید. هر کلامی در هر باب می‌گوید، از باب انتساب به این جناب است. ادنی مناسبت با این حضرت، کافی برای مخاطبت است. به تعبیرات مختلف (یا **أَيُّهَا النَّبِيُّ**، یا **إِيَّاهَا الرَّسُولُ**، قل، **لِعَمْرِكَ**، **أَعْطَيْنَاكَ** و...) به او خطاب می‌کند.

«الکوثر» یعنی زیادی: زیادی علم، زیادی اسم، زیادی فرزندان. در عین ابراز جلال و جمال، از غیب (آینده) خبر می‌دهد و به پیامبر، بشارت می‌دهد که تو، پس از مرگ، صاحب ذریه خواهی شد؛ مقطوع النسل نیستی و فرزندان زیادی خواهی داشت. در دوره سلطان عبدالحمید عثمانی، در کشور عثمانی، از سادات، آمار گرفتند، بیش از بیست میلیون بودند؛ با اینکه در آن زمان، اداره آمار دقیق و خوبی وجود نداشت و یک منشی‌باشی می‌نوشت. این همه نسل فقط از طریق حضرت زهراء (علیها السلام) بود؛ آن هم با وجود کشته شدن جمعی زیاد از بنی الزهراء که به دست سلاطین بنی امیه و بنی عباس به شهادت رسیدند.

«**فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ**»: در عین ابراز جلوه جلالی و جمالی و خبر دادن از غیب، حکم و قانون وضع می‌کند.

«**إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ**»: دشمنان و بدگویان تو، دنباله‌شان قطع می‌شود و ابتر می‌مانند. شبیه، عتبه، ولید، ابوجهل و مانند آنها که اسمشان فضای آن زمان را پر کرده بود و به حسب ظاهر، باید فرزندان بیشتری از آنها باقی می‌ماند، نه اسمی از آنها ماند و نه رسمی و نه دودمانی.

در این سوره، سه خبر غیبی مهم آمده است: بقای نسل پیامبر، کثرت این نسل، ابتر ماندن دشمنان؛ به علاوه وضع قانون (دستور نماز و نحر) و جلوه جمال و جلال. این همه مربوط به ظاهر سوره بود. در مقام تأویل و باطن، سخن بسیار است که در جای خود باید دید.

گفتیم که هر آیه، مانند دُرّ منثور، گوهرهای پراکنده را جمع کرده و حول قطب الخطاب، گرد آورده است. این فرق الفرق قرآن، مندمج در جمع الجمع است؛ یعنی در هر سوره‌ای، کُلّ ظهورات علمیّه قرآن مندمج است: در ظاهرش، یا باطنش، به نحو اجمال یا تفصیل. با یک مثال می‌توان تا حدّی مطلب را روشن کرد. اگر یک شمع روشن کنید و پیرامون آن، آینه‌هایی رو به روی هم بگذارید، تصویر شمع در آینه‌های مختلف، منعکس می‌شود. در نتیجه، تا جایی که چشم کار می‌کند، نور شمع انعکاس می‌یابد. این مثال را - گر چه ناقص و نارساست - برای قرآن به کار می‌گیریم: شمع، شمع جمال احمدی و شعله جمال محمدی است. کمالات، مرآت صافی‌اند. سوره‌ها، آینه‌های متحدی‌اند. قطب الخطاب کتاب، چون شمعی درخشان در انجمن حضرت حق می‌سوزد که خداوند آن را مشتعل و ملتهب کرده و عالم به این شعله، نورانی و روشن است. این نور در سوره‌ها و آیات مختلف منعکس می‌شود.

عظمت قرآن بالاتر از اینهاست. بسا شعله‌هایی که در این آینه‌های فرق الفرق آمده؛ یعنی سوره‌ها و آیاتی که در طول بیست و سه سال زمان، در مکانهای مختلف، در حالات گوناگون، در فراز و نشیب رویدادها نازل شده؛ ولی آن قطب الخطاب - که شمع روشن در میان آینه‌هاست - به همه جنبه وحدت داده؛ به گونه‌ای که قرآن در عین فرق الفرق، جمع الجمع است. لذا به ما گفته‌اند زیاد قرآن بخوانید و در قرآن تدبّر کنید و حرمت قاری قرآن را نگاه دارید.

۶. قرآن را باید پیروی کرد؛ چون کلام حقّ است.

قرآن برای هر کسی که به وجود خدا عقیده دارد، واجب‌العمل و لازم‌الاتباع است. زیرا کلمات قرآن، دعوت به حقّ است؛ پس خود آن دعوت، حقّ است و لذا باید آن را پذیرفت؛ مستقلّ از آنکه آورنده، در ادّعای نبوّت خود، (به عقیده ما) صادق باشد یا (به عقیده برخی از مردم) صادق نباشد.

- تو سخن را نگر که جانش چیست بر گزاردند سخن منگر
دعوت به سوی خدا، از خداست و چون از خداست، پس باید پذیرفت. در
قرآن آمده است: تلك آيات الكتاب و الذي أنزل إليك من ربك الحق. (رعد (۱۳) / ۱)
این قرآن، تماماً دعوت به حق است. به عنوان نمونه، به این آیات بنگرید:
۱. زمام تمام امور، به دست او و به قبضه اوست:
و الأرض جميعاً قبضته يوم القيامة و السماوات مطويات بيمينه. (زمر (۳۹) / ۶۷)
 ۲. می خنداند و می گریاند، زنده می کند و می میراند.
و أنه هو أضحك و أبكى و أنه هو أمات و أحيا. (نجم (۵۳) / ۴۳ - ۴۴)
 ۳. آفتاب و ماه و ستاره ها و دریا و زمین و آسمان را مسخر شما کرده است:
و سخر لكم الشمس و القمر دائبين و سخر لكم الليل و النهار. (ابراهيم (۱۴) / ۳۳)
 ۴. در ظلمتهای خشکی و دریا، نجاتتان می دهد:
قل من ينجيكم من ظلمات البر و البحر تدعونه تضرعاً و خفية. (انعام (۶) / ۶۳)
 ۵. بر تمام کارهای شما احاطه دارد:
و الله من ورائهم محيط. (برج (۸۵) / ۲۰)
 ۶. همه چیز را می بیند؛ گر چه خودش را نمی توان دید:
لاتدرکه الأبصار و هو يدرك الأبصار و هو اللطيف الخبير. (انعام (۶) / ۱۰۳)
 ۷. به تمام اندرونها آگاه است و حساب همه را خواهد کشید:
إن تبدوا ما في انفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله. (بقره (۲) / ۲۸۴)
 ۸. همه کارهای مردم را می بیند:
اعملوا ما شئتم إنه بما تعلمون بصير. (فصلت (۴۱) / ۴۰)
 ۹. مرجع و ملجأ مردم اوست:
إنا لله و إنا إليه راجعون. (بقره (۲) / ۱۵۶)
 - ألا إلى الله تصير الأمور. (شوری (۴۲) / ۵۳)

وإليه يُرجع الأمر كله. (هود ١٣ / ١٢٣)

و الأمر يومئذ لله. (انفطار ٨٢ / ١٩)

يا أيها الانسان إنك كادح إلى ربك كدحاً فملاقيه. (انشقاق ٨٤ / ٦)

بخش مهمی از آیات قرآن - به صراحت، کنایه، مطابقه، تضمّن یا التزام - در جهت نشان دادن عظمت خداست. مجد، جلال، جمال، قضاء، قدر، مشیّت، اراده، بداء، محو، اثبات، فرمان‌فرمایی و... و دیگر شئون خداوند را می‌نمایاند. هر کسی به خدا عقیده دارد - مستقلّ از اینکه به نبوّت خاتم‌الانبياء عقیده داشته باشد یا نه - باید اینها را بپذیرد و این دعوت به حقّ است.

بخشی از آیات نیز نشان دادن کوچکی و خُردیِ بندگان است که تذلیل و تحقیر آفریدگان در برابر آفریدگار را می‌نمایاند تا باد کبريائيت و تفرعنی را - که بیهوده در دماغ ما رفته است - فرود آورد. به چند نمونه توجّه کنید.

۱. مالک چشم و گوش شما کیست؟

أَمَّن يَمْلِكُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ (یونس ۱۰ / ۳۱)

۲. روزی‌رسان شما کیست؟

مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ (نمل ۲۷ / ۶۴)

۳. شما به درگاه او فقیرید:

أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ. (فاطر ۳۵ / ۱۵)

۴. مُعطى ملک خداست: يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ. (بقره ۲ / ۱۰۵)

پس هر چه می‌خواهید، از فضل خدا طلب کنید:

وَ اسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ. (نساء ۴ / ۳۲)

۵. انسان به چه چیزی مغرور است و دل می‌بندد؟

قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ؟ مِنْ نَظْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَ. ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَ. ثُمَّ أَمَاتَهُ

فَأَقْبَرَهُ. ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ. (عبس ۸۰ / ۱۷ - ۲۲)

۶. خداست که شما را می چرخاند:

و تَقَلَّبَ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ. (انعام (۶) / ۱۱۰)

۷. با اینکه خدا شما را دَوْر به دَوْر و طَوْر به طَوْر، آفرید؛ چرا از خدا حیا نمی‌کنید؟

مَالَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَاراً. وَ قَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً. (نوح (۷۱) / ۱۳ - ۱۴)

۸. دل‌هایتان را در برابر یاد خدا، به نرمی بکشانید.

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ؟ (حدید (۵۷) / ۱۶)

قصه توبه فضیل بن عیاض در پرتو شنیدن این آیه شریفه مشهور است.

خلاصه کلام این است که: قرآن، کلام حق است و باید آن را پذیرفت. لذا کلام الله

است؛ چون جز به خدا، دعوت به هیچ کس و هیچ چیز ندارد. این وجه کمالی قرآن را در غیر قرآن، نمی‌توان یافت.

منابع

قرآن.

نهج البلاغه.

۱. صدوق، محمد بن علی بن بابویه. من لا یحضره الفقیه. قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.

۲. طبرسی، احمد بن علی. الاحتجاج. مشهد: نشر مرتضی، ۴۰۳ق.

۳. قمی، علی بن ابراهیم. تفسیر قمی. قم: دارالکتب، ۴۰۴ق.

۴. کلینی، محمد بن یعقوب. الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش.

۵. مجلسی، محمد باقر. بحار الانوار. بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق.

۶. مفید، محمد بن نعمان. تصحیح الاعتقاد. قم: کنگره شیخ مفید، ۴۱۳ق.

۷. نوری طبرسی، حسین. مستدرک الوسائل. قم: آل البيت، ۴۰۸ق.